

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, Jan.- June. 2021, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2021ء، مسلسل شمارہ 11

☆ ڈاکٹر فوزیہ حنیف

پنجابی لوک ادب و مزاحمت

Abstract

Folk Literature holds a vital position in the life of any nation because real behaviour of any nation is manifested through folk literature. While studying through the historical perspective, the resistance in Punjabi literature expresses that the origin of the resistance started in folk literature then it appeared in classical and modern poetry and prose. The resistance in Punjabi folk literature shows the collective behaviour of Punjabis who always fought against any internal and external hypocrisy and conspiracy. This article expresses political, economic, psychological, religious, moral and cultural resistance in Punjabi folk songs and folktales. It can be evaluated from the historical study of world that powerful nations have always been oppressing weaker nations. But those who have

☆ اسٹینٹ پروفیسر، گورنمنٹ کالج برائے خواتین نوشہرہ درکاں

awareness about their rights always raise their voice in different ways. Many nations attacked Punjab due to geographical importance but the inhabitants of Punjab stood up against any kind of oppression and tyranny. The resistance in Punjabi folk literature not only expresses the behaviour of Punjabis in the past but it also played an important role in character building of new generation.

مزاحمتی ادب دامنڈھلا روپ بندے دے پہلے انکار توں شروع ہویا کیوں جے نہ اثبات دا وجود اے حیاتی نوں جیوندا وسدا تے مقصدی بناؤندی اے۔ جدوں بندے نوں شعور ہووے پئی کبھڑی شے چنگی اے تے کبھڑی مندی اوس ویلے اوہ حق لئی لڑدا اے۔ کدی دل نوں مضبوط کردا اے تے کدی سماج دے تھپڑیاں راہیں کمزور ہوندا اے پر سارے حالات دا جدوں اوہ ڈٹ کے مقابلہ کردا اے تاں اوس ویلے ای کسے قوم دی نویں سریوں اُساری ہوندی تے ’ادب‘ نوں جلا ملدی اے۔ شاعری دا وجود نثر توں ڈھیر پُرانا اے ایس پاروں ادب دامنڈھلا روپ انسانی جذبات دی صورت وچ شاعری راہیں نمایاں ہویا۔ شاعری پہلاں سینہ بہ سینہ تے فیر لکھتی روپ وچ آئی۔ لوک ادب کسے دھرتی تے اوس دے واسیاں دے آپسی رشتے تے سماج دی داستان اے جس وچ دھرتی نوں وسان اُجاڑن تے دھاڑویاں دے اثرات آپو اپنے ڈھب نال موجود ہوندے نیں۔ ڈاکٹر اسلم رانا لکھدے نیں:

”جتھوں تیکر لوک ادب دا تعلق اے ایہہ کسے وی علاقے یاں قوم دے پرانے ویلیاں دے سماجی ڈھانچے دا عکاس اے۔ ایہہ کسے شاعریاں ادیب دیاں ذہنی کوششاں دا نتیجہ نہیں ہونداتے نہ ای ایہہ اجم تے چڑھانجن دیاں دوجیاں صفات وانگر کسے فن یاں قاعدے دا محتاج اے۔ فنی اعتبار نال لوک گیتاں بارے خاص گل ایہہ وے پئی ایہناں دے خالق شاعری دیاں معنوی تے فنی روایتاں دے غلام نہیں ہوندے۔ ایس لئی اوہ جو کجھ لوک گیتاں راہیں پیش کردے نیں اوہ دے وچ کوئی بناوٹ یاں فنی رکھ رکھاؤ نہیں ہوندا۔“ (1)

پنجابی لوک ادب وچ سماجی، مذہبی، سیاسی، معاشی ہر پدھر اُتے نظر دسن والی مزاحمت واکارن نہ صرف اندر لیاں سگنوں باہر لیاں سازشاں تے بلے سن۔ پنجاب جغرافیائی اہمیت پاروں ہمیش شمال مغرب ولوں آؤن والے دھاڑ ویاں دی غارت گری تے یلغار وانشانہ بنیا۔ ایس دھرتی دے بہادران نے دھاڑ ویاں نوں سوکھ نال استھتھے قبضہ نہ کرن دتا۔ ایس حقیقت توں انکار نہیں پئی تاریخی پچھو کڑ وکھو کھ توماں دے اُتو تھلی حملیاں نال بھریا اے۔ برصغیر پاک و ہند دی گل کیتی جاوے تے ۱۴۵۰ء تیکر دلی دی مرکزی حیثیت ختم ہو گئی سی۔ دکن، گجرات، مالوہ، جو پور تے بنگال آزاد ریاستاں بن گئیاں۔ پنجاب اُتے بہلول لودھی دی حکومت سی، جیہڑی ۱۴۵۱ء توں ۱۵۲۶ء تیک قائم رہی۔ فیروغیہ خاندان نے ہندوستان اُتے ۱۵۲۶ء توں ۱۷۶۱ء تیک حکومت کیتی۔ مغل شہنشاہ اکبر نے جدوں نواں مذہب ’دین الہی‘ متعارف کروایا تے اوس ویلے سر ہند دے حضرت مجدد الف ثانی ہوراں نے ایس سازش دے خلاف آواز چکی تاں جے اسلام نوں رلے توں بچایا جا سکے تے اوس دی خالص پوتر تانوں قائم رکھیا جاسکے۔ اورنگ زیب دی موت توں مہاراجا رنجیت سنگھ دی تخت نشینی تیک پنجاب نے ڈھاڑے دور داسا ہمنہ کیتا۔ دلی دی کمزور مرکزی حکومت وچ ساہست نہیں سی کہ اوہ پنجاب نوں باہر لے دھاڑ ویاں توں بچاسکدی۔ ایس پاروں پنجاب دا نظم تے نسق کمزور ہوندا گیا۔ افغانیاں دا دعویٰ سی پئی پنجاب تے اوہناں دا قبضہ اے۔ دلی دی مرکزی حکومت پنجاب دے معاملیاں وچ دخل دین توں باز نہیں سی آؤندی۔ ایس لئی افغانیاں نے پنجاب اُتے قبضہ کرن لئی بار بار حملے کیتے۔ ایہناں حملیاں پاروں پنجاب دی سیاسی تے تہذیبی زندگی تباہ ہو کے رہ گئی۔ احمد شاہ ابدالی، جیہڑا کہ نادر شاہ داسپہ سالاری اوس نے ۱۷۴۷ء توں لے کے ۱۷۶۱ء تیک پنجاب تے پنج حملے کیتے۔ پہلے حملے (۱۷۴۷ء) وچ اوس نے لاہور نوں فتح کر لیا۔ سید محمد لطیف لکھدے نیں:

”فصیل شہر کے نیچے درانی اور پنجابی فوج کا مقابلہ ہوا۔ شہنواز خان کو شکست حاصل ہوئی اور وہ فرار ہو کر دہلی چلا گیا۔ یہاں درانی فوج نے لاہور پر قبضہ کیا اور محلہ مغلیہ پورہ کو جس میں بیرون شہر امرائے لاہور کے مکانات تھے کہ اس محلہ اور مکانات کا اب پتا بھی نہیں۔ خوب لوٹا۔ شہنواز خان نے اپنے بڑے بھائی یحییٰ خان کے ساتھ دیوان لکھپت رائے کے مصاحب اور مصاحبوں کو بھی گرفتار کر لیا تھا۔ احمد شاہ نے ان کو آتے ہی قید سے مخلصی دی اور ان کی خاطر ایسی عزیز رکھی کہ شہر کو نہ لوٹا اور دیوان لکھپت رائے کو صوبہ لاہور مقرر کر کے سر ہند کارخ کیا۔“ (2)

جدوں اوہ اگانہ ودھیا تے محمد شاہ دے وزیر قمر الدین تے اوس دے پتر معین الملک جیہڑا کہ میر منودے ناں نال

مشہور سی نے منو پوردی تھاں تے احمد شاہ نوں ہرایا۔ احمد شاہ ابدالی دے دوجے حملے (۱۷۴۹ء) وچ پنجاب دے صوبے دار معین الملک نوں مرکز وچوں مدد نہ ملی تے احمد شاہ نے سیالکوٹ، ایمن آباد، پسرورتے اورنگ آباد اپنے قبضے وچ کر لئے۔ احمد شاہ ابدالی نے ۱۷۵۲ء وچ تربیگی واری پنجاب تے حملہ کیتا۔ ایس واری فیروزپنجاب داصوبیدار کلاڑیا تے ہار گیا۔ احمد شاہ نے اوس نوں معاف کر کے صلح کر لئی تے پنجاب لکھ سالانہ روپیہ ادا کرن دا حکم دے کے اپنے وٹوں اوسے نوں ای صوبیدار مقرر کر دتا۔ اقبال صلاح الدین لکھدے نیں:

”میر منو نے گیارہ گھوڑے مع زین اور دو ہاتھی مع ہودہ احمد شاہ ابدالی کی خدمت

میں بطور نذرانہ پیش کئے۔ علاوہ ازیں پچاس لاکھ روپیہ تاوان ادا کیا۔ سرھند کا

علاقہ افغانستان میں شامل کر کے ابدالی نے میر منو کو دوبارہ گورنر مقرر کیا اور خود

کشمیر کی جانب واپس چلا گیا۔“ (3)

معین الملک اک قابل منظم سی۔ اوس نے پنجاب دی نظامت سنبھالن مگروں صوبائی نظم و نسق تے علاقائی دفاع نوں مضبوط کرنا شروع کردتا۔ پر احمد شاہ ابدالی دے بار بار حملیاں پاروں پنجاب دے حالات بدترین ہو گئے۔ بہر حال مرکز دی چپقلش وچ معین الملک نوں ہرا کے وزیر عماد الملک نے آدینہ بیگ نوں اپنے وٹوں پنجاب داصوبیدار مقرر کردتا۔ ۱۷۵۶ء وچ احمد شاہ ابدالی نے چوتھی وار پنجاب تے حملہ کیتا تے پنجاب نوں فتح کر کے ۱۷۵۷ء وچ دلی وڑیا و تھے اک مہینہ ٹھہریا۔ عماد الملک نے اوس کولوں معافی منگی۔ ایس واری اوہ اپنے پتر تیمور شاہ نوں لاہور دا والی مقرر کر گیا۔ عماد الملک نے مرہٹیاں نال رل کے احمد شاہ دے خلاف فیروز بغاوت کیتی۔ تیمور شاہ نوں مار دوڑایا۔ ۱۷۵۹ء وچ احمد شاہ ابدالی فیروز صغیر آیا، اوس مرہٹیاں نوں ہرا کے لاہور تے دلی اُتے قبضہ کر لیا آخر لاہور تے دلی اُتے قبضہ دی ایس کیفیت نوں پنجاب واسیاں نے لوک گیتاں راہیں بیانیا۔ یاراں ورھے پنجاب دے وسنیکاں اُتے قیامت توں گھٹ نہیں سن۔ کیہڑا ظلم سی، جیہڑا پنجابیاں تے نہ ڈھایا گیا۔ مایوسی بے اعتمادی، خوف، جیہڑا کسے وی بندے اندر موجود ہوند اے جیہڑا اپنارت روڑھ کے محنت کر کے پیسہ کمائے تے دوجیاں دے حوالے کر دیوے۔ درحقیقت لوک گیتاں راہیں معاشی، سماجی تے نفسیاتی اذیت دے خلاف مزاحمت جیہڑی بے اعتمادی تے خوف دی کیفیت ظاہر کردی دسدی اے۔

افغانیاں مگروں انگریز تجارت دے پلیٹ فارم نوں اگانہہ ٹور ہندوستان آئے۔ ایسٹ انڈیا کمپنی انگریز دی تجارتی کمپنی سی جس ہولی ہولی ہندوستان اُتے اپنی تہذیب تے حکومت دے پنچے گڈے۔ جدوں انگریز نے پنجاب اُتے قبضہ کیتا تاں اوہناں نہ صرف ایستھوں دے لوکاں دی حیاتی دی اصل بنیاد فصلاں تے زمیناں اُتے مالیہ لائیا سگوں مالیہ دی قیمت وچ

وادھا کیتا جس پاروں سدھے سادھے لوکاں اندر احتجاج تے مزاحمت نے جنم لیا۔ اوہناں نے اپنی حکومت نوں مضبوط کرن لئی مقامی فوج بنائی تے نوجواناں نوں جبری بھرتی کرنا شروع کیتا جیہڑا اکھ والے پنجابیاں نوں بُرا لگا۔ آخر پنجاب واسیاں نے جنگ آزادی لڑن دا فیصلہ کیتا۔ ڈاکٹر نوید شہزاد لکھدے نیں:

”لوگ زوال کے سلسلے کو روکنے اور اپنا کھویا ہوا مقام دوبارہ پانے کے لیے بے چین تھے۔ وہ سماج میں اپنا کھویا ہوا مقام دوبارہ حاصل کرنا چاہتے تھے جو فرنگی کے آنے کے بعد اُن کو حاصل نہ تھا اور نچلے طبقے اس اُمید پر زندگی گزار رہے تھے کہ ایک دن قابضین یہاں سے بھاگیں گے، دوبارہ دیسی حکومت قائم ہوگی اور پھر سے دولت و عزت کے راستے اُن پر کھل جائیں گے۔ لہذا اس میں حکمران زمیندار سپاہی، عالم، پنڈت اور مولوی سوائے چند ایک غداروں کے بھی شامل تھے۔“ (4)

جنگ آزادی پاروں سماجی، مذہبی، سیاسی تے اقتصادی مسئلے پھٹے۔ انگریزاں نے پنجاب دی دھرتی اُتے پیر دھرن مگروں اتھے اپنی تہذیب تے رسماں رواج اں نوں عام کرن دیاں کوششاں چھوہیاں تے نال ای اوہناں نے ایتھوں دے واسیاں نوں عیسائی مذہب اپناؤن تے مجبور کیتا۔ ایہناں پالیسیاں نے انگریز حکومت دے خلاف لوکاں دے دلاں وچ نفرت نوں ودھایا۔ فیروہناں لوکاں دیاں بھوئیں دیاں سنداں منگیاں اوہدوں اتھے لکھت پڑھت نہیں ہوندی سی۔ ایس طرحاں پیو دادے دیاں زمیناں دے مالکاں کولوں زمیناں لٹیاں گئیاں۔ ایسے کارن ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی پنجاب وچ وی لڑی گئی۔ باردے علاقیاں خاص کرنیلی بارساندل بارتے گنجی باردے علاقیاں دے سورمیاں جنہاں وچ کھرل، وٹو، کاٹھیے تے فتنیاں اگے سن، نے جنگ وچ حصہ لیا۔ جنگ دے اصل سورمے رائے احمد خان کھرل، سارنگ، مامد تے تھو کاٹھیا، نادر شاہ قریشی، مُراد فتنیا، امانت علی چشتی نظامی، حضرت بابا نگاہی شاہ چنیوٹی، شہید ولی دادرمانہ (بلوچ)، سُو جابھدر، جلاترہانہ، موکھا ویہنی وال سن۔ جنہاں دے ناں اج وی پنجابی ڈھولیاں اندر موجود نیں۔ انگریزاں اگے ہارنہ منی سگول آزادی لئی لڑدے رہے۔

دُنیا دے ہر علاقے وانگ پنجاب دی دھرتی دی تاثیر اوس دے اکھئی گھرواں دی بہادری اندر موجود اے۔ جنہاں دی بہادری دے گیت اج وی پنجاب دے دریاواں دے کنڈھے گائے جاندے نیں۔ ایہہ لوک گیت عام لوکاں دے دلاں دی آواز اے جیہڑی جبر دی ننڈیا کردی اے ایہہ اصل سرمایہ اے۔ جدوں انگریز نے پنجاب اُتے قبضہ کرنا چاہیا تاں اوس کئی حربے ورتے۔ انگریز دور وچ گھوڑیاں پنڈھ داوڈا ذریعہ سن۔ انگریزاں نے لوکاں کولوں گھوڑیاں منگنیاں شروع کیتاں تاں جے لوکاں نوں مالی طور تے ذرائع آمد و رفت دے حوالے نال کمزور کیتا جاوے اوس ویلے لوکاں نے برکے تے احمد خان

کھل دے مکالمے نوں ڈھولے راہیں بیان کیتا اے جس وچ بھرپور مزاحمت دسدی اے۔
انگریز برکلی آکھے

خان احمد دیویں آساوی گھوڑی
نندوں لکھا لیا ساں تیرے ناں دی نیک نامی
خان احمد آکھے سُن انگریز اکلّیا
”بھوئیں گھوڑیاں تے رتاں کسے نہ لکھ دیتیاں“
بندے رُوحاں دے بُت سیلانی (5)

انگریز نے جدوں کپے نظم و نسق تے حمایتی ٹولے یعنی جاگیرداراں، نمبرداراں، ذیلداراں تے وڈیریاں راہیں بار دے علاقیاں دے غریب لوکاں اُتے ظلم کرنا شروع کیتا تاں لوکاں نے ظلم نوں برداشت کرن دی تھاں ڈٹ کے مقابلہ کیتا تے جان تے کھیڈ کے ظلم دے بُٹے دی جڑمکا دتی۔ جدوں سارنگ نے رائے احمد خان کھل نوں ہٹکلیا پئی انگریز بڑی بڑی قوم اے اوس نال مقابلہ مشکل اے تاں رائے احمد خان کھل نے انگریز دے نال ڈٹ کے مقابلہ کیتا۔ ڈھولے توں ظاہر اے:

آکھے لُہساں نال انگریز دے جیویں بلدی شمع تے جوش پتنگ دا
بازی آکھے سولاں سار دی اے پاسا لینا اے کھیڈ شطرنج دا
آکھ نبی دا کلمہ کھل نوں شوق شہادت دا اے
پیا اُٹھیندا اے ناں لے کے علی شیر ملنگ دا (6)

احمد خان کھل دی شہادت مگروں اوس دے ساتھیاں نے برکلی داوی لکھ نہ چھڈیا تے اوس نوں اپنے وطن دی آزادی لئی ماردتا۔ ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی وچ پنجاب نے انگریزاں دا ساتھ دتا جے پنجابی غداری نہ کردے تے ہندوستان ۱۸۵۷ء وچ ای آزاد ہو جاندا۔ ڈھولیاں نوں ویکھیاں ایہ سراسر تعصب دسد اے۔ ۱۸۵۷ء وچ پاکستانی پنجاب نے انگریز دے راہ وچ مزاحمت کیتی تے آزادی لئی جنگ لڑی۔ لاہور، فیروز پور، قصور تے لدھیانہ دی فوجی بغاوت ایسے آزادی دی جنگ دی اک کڑی سی۔ لوکاں نے وی اوہو کجھ ویکھیا جو دلی دیاں لوکاں ویکھیا۔ پیو مارے گئے، پتر وڈھے گئے، دھیاں لٹیاں گیاں، سہاگ اجاڑے گئے تے ہر طرح دا ظلم کیتا گیا:

دب مویا دیو تے بھج گئے راج
فرنگیاں دا

سُرائے وے ٹوکرا نارنگیاں دا

کدوں جاوے گاراج فرنگیاں دا (7)

انگریزاں دی داخلی حکمتِ عملی آمرانہ سی۔ ظلم، جبر تے قتل دی سزا اوہناں بھانے گل ای نہیں سی۔ معاشرے وچ
وَسَن والے لوک دم گھٹ محسوس کردے سن۔ داخلی تے خارجی گھٹن تے جذبیاں نے ایس رنگ نوں اپنے لہونال رنگ کے لوک
گیتاں دی شکل وچ ادبی ورثہ دتا:

آ پیار پنجاب توں مُڑ آ آ سَکھ پنجاب توں گھر آ
تیرے توت دَسَن مُڑ ساوے مڑ ہوون بوٹیاں نال تیریاں دوستیاں
تیرے پپلاں پٹھ ہون مُڑ میلے تیرے امباں تے پینگھاں اُلردیاں
گڈیاں نڈھے مڑ کھیڈن اجھک ہوکے رل مل اوہناں چٹے دیاں چاننیاں
کرکلیاں پان رل مل کے کھیڈن چھپن لگیاں
اوہو راتاں مُڑ آون میرے سوہنے پنجاب دیاں
اج بھورے باندر نچدے پنجاب دیاں ڈانگاں بھجیاں
ایہہ راج فرنگی دا نی چپ راج فرنگی دا (8)

پنجاب دے لوک گیت انگریزاں دے خلاف آواز اے۔ آواز وچ جیہڑی گھٹن تے خوف اے اُس توں دسد اے
کہ اوس دور وچ کھل کے گل نہیں سی کیتی جاسکدی سی تے نفرت دے جذبے دا اظہار ڈرڈر کے کیتا جانداسی۔ ایہو فضا اوس دور
دے ہر لوک گیت وچ سی۔ جیہدے وچ شاعر نے انگریز دی آمریت تے ظلم و ستم دی انتہا نوں لوک گیتاں وچ انگریز ظلم، ستم
تے شر دی حیثیت وچ ابھر دا اے۔ پہلی جنگِ عظیم اندر پنجابیاں نوں جدوں انگریزاں بھرتی کیتا پرائی لڑائی وچ پنجابیاں نوں
جرمنی دے خلاف لڑنا پیا۔ ایس دوران پنجاب دیاں دھیاں نوں جدائی تے تکلیف سہنی پئی ایس پاروں اوہناں جرمن دے
خلاف مزاحمت کیتی:

جرمن! بچہ مری تے دِلوں لگی ارمان

ماواں نے چن پچڑے کہئے سوہنے خوب جوان (9)

ایسے طرحاں سانوں پنجابی لوک گیت 'تھال' وچ وی لوکاں دی انگریزاں دے خلاف مزاحمت نظر آؤندی اے:

کوٹھے اُتے گیند

مرگئی میم نہ دیا نہ ساڑیا بھونیس پٹا کا ماریا (10)

۱۳ اپریل ۱۹۱۹ء نوں جلیانوالہ باغ دے میدان وچ مقامی لوک انگریزاں دے ظلم تے ستم تے اوہناں دے لیڈراں نوں قید کرن پاروں جلسہ عام کرن لئی کٹھے ہوئے تاں جے اپنے حق دی منگ لئی آواز چک سکے۔ اوس ویلے امرتسر نوں جنرل ڈائر دے حوالے کردتا گیا تے اوس ظلم دی انتہا کردیاں سپاہیاں راہیں سولہ سوراؤنڈ گولیاں دے بے یار و مددگار بندیاں اُتے چلا دتے جس پاروں بڈھے بال زنائیاں بیمار تے لاچار مارے گئے۔ جنرل ڈائر دی ایس بے حسی تے ظلم دا اظہار پنجاب دے لوک گیتاں وچ مزاحمتی رنگ وچ دسد اے:

بارہیں برسیں کھٹن گیا تے کھٹ کے لیاندا چٹھا

امرتسر دیاں گلیاں وچ، پنجابیاں دا لہو دُھا (11)

جدوں انگریز حکومت نوں خطرہ پیا پئی اشتراکی مزدوراں نوں اپنے نال رلا کے ملک وچ اوہناں خلاف ہنگامے کروانا چاہندے نیں۔ اوہناں اسمبلی وچ حکومت ولوں پبلک سیفٹی بل پیش کیتا۔ بل اسمبلی وچ زیر بحث ای سی پی ۲۰ مارچ نوں پولیس نے پنجاب دیاں بوہت سارے شہراں وچوں مزدوراں دے آگواں نوں قید کرلیا۔ انگریز دی عوام پنن دی کوشش مہنگی پئی تے بھگت سنگھ نے ۱۸ اپریل ۱۹۲۹ء نوں اسمبلی وچ بمب دھماکہ کردتا۔ پولیس نے اسمبلی دی ناکہ بندی کر کے گیلری وچوں بھگت سنگھ تے بی۔ کے۔ دت نوں پھڑلیا۔ بھگت سنگھ اُتے مقدمہ چلیاتے اوس نوں پھانسی دی سزا دتی گئی۔ ایس موقع تے پنجاب دے لوک گیتاں وچ فرنگیاں نوں برا بھلا آکھیا گیا اے:

تیرا راج نہ فرنگیاں رہنا بھگت سنگھ کوہ سٹیا (12)

ایہناں واقعاں پاروں پنجاب دے لوکاں اندر مزاحمت وی موجود سی کیوں جے اوہناں باہروں آؤن والے ہر حملے نوں اپنی ہک تے ڈکيا۔ پنجاب اندر سبھ توں وڈی مثال غازی علم الدین شہید دی اے۔ راج پال جیہڑا آریا سماج دیاں مذہبی کتاباں دا کاروبار کرداسی اوس حضور نبی کریم ﷺ دی شان وچ گستاخی کیتی۔ عدالت نے انصاف نہ کیتا۔ مسلماناں دے جذبات نوں سٹ وجی۔ علم الدین اوس زمانے وچ طالب علم سن۔ اوہناں دی غیرت ایہ گوارا نہ کیتا۔ ۱۹ اپریل ۱۹۲۹ء نوں غازی ہوراں نے جذبہ ایمانی نال اک تیز خنجر لے کے راج پال نوں قتل کردتا۔ جیہدے بدلے اوہناں نوں پھانسی دی سزا ہو جان توں بعد شہید تے غازی دیاں لقبہاں نال نوازا گیا۔ ایس واقعے دالوک گیتاں وچ وی ذکر ملدا اے:

بارہیں برسیں کھٹن گیا تے کھٹ کے لیاندا وان
 لکھاں لوکی کلمہ پڑھدے غازی علم جوان
 بارہیں برسیں کھٹن گیا تے کھٹ کے لیاندا ٹینڈا

علم دین وجا چھڈیا راج پال دا بینڈا (13)

مسجد شہید گنج پنجاب دی تاریخ دا اہم واقعہ اے۔ سکھاں دے دور حکومت وچ لاہور دی اک مسیت تے سکھاں دا قبضہ ہو گیا سی۔ قبضے توں بعد سکھاں ایس مسیت دے نال ای اک گردوارہ بنالیا اوس گردوارے دے گرنہتی نے مسیت نوں اپنے مکان دی حیثیت دے لئی۔ سکھ مسافر او تھے گھوڑے تے ڈنگروی بندھدے رہے۔ ۱۹۳۵ء وچ جدوں سکھ گردوارہ ایکٹ بنیا تے حکومت نے سارے گردوارے تے اوہناں دے نال دی ساری جائیداد سکھاں دے حوالے کر دتی۔ جد مسلماناں نے اپنے حق لئی آواز چکی تاں کسے نے اوہناں دی گل نہ سنی۔ سکھاں ایس مسیت نوں ڈھان دا فیصلہ کیا۔ جدوں ایہ مسیت ڈھان لگے تاں اک سکھ راج کندھ توں ڈگ مریا۔ ایس پاروں وی مزاحمتی طور تے لوک گیت گائے گئے:

مُسے روندے نیں جمن والیاں نوں تے سکھاں نے مسیتاں مل لیاں

سکھ مویا مسیت دی کندھ توں اللہ والیاں دی خیر ہووے (14)

ایس لوک گیت اندر پہلاں مصرعہ کسے سکھ دی آواز اے جدکہ دوجا مصرعہ مسلماناں کولوں اوہناں دی عبادت گاہ کھوہ لین پاروں مسلماناں دا کرب اے۔ قوم ثقافت دی کسوٹی تے پرکھی جاندی اے کیوں جے کسے دھرتی تے جنم لین والا اپنے ملک دی تہذیب تے ثقافت توں فرار حاصل نہیں کر سکدا۔ ایہو کارن اے پئی پنجابی لوک گیتاں اندر سماجی مزاحمت دس دی اے۔ ثقافت دی ریت اے پئی جے کر کسے گھر وچ بوہتیاں دھیاں ہون تاں سبھ توں وڈی دا پہلاں ویاہ کیتا جاند اے۔ جے چھوٹی دا ویاہ کردتا جاوے تاں وڈی مزاحمت ہوندی اے۔

گڈی چلدی آٹ سٹ تے

نئی دا ویاہ ہو گیا

وڈی مرگئی آپٹ پٹ کے (15)

ایسے طرحاں جدوں کوئی مرد کسے زنانی نوں بانجھ ہون پاروں طلاق دے دیندا اے تے دوجا ویاہ کر لیندا اے۔ اوس ویلے زنانی دی ہوند تے اوس دی مزاحمت کجھ انج اے:

چن چڑھیا کما دپچھے

کچیا جہان دیا!

دھکا دتا ای اولاد چکھے (16)

پنجاب دے گجھ علاقیاں وچ دھی نوں وچکن دی رسم وی موجود سی جس پاروں ڈھولیاں اندر ایس دے خلاف مزاحمت ملدی اے کہ:

وگدی اے راوی وچ رڑھدے نیں دتچکے

کملے نیں ماپے جیہڑے دھیاں نوں دتچدے (17)

لوک گیتاں وچ سماجی تے ثقافتی مزاحمت بھرپور اے۔ خاندان وچ نوہہ تے سس وچکار کرودھ داکارن مرد ہوندا اے کیوں جے سس دا اوہ پتر تے نوہہ دا گھر والا ہوندا اے۔ دونوں دے ذہن وچ نفسیاتی کچھ دھرو جنم لیندی اے۔ سس نوں لگدا اے نوہہ نے اوس کولوں پتر کھولیا اے تے نوہہ نوں لگدا اے اوس دے گھر والے اُتے اوس دی ماں داراج اے۔ ایس گھر وکی لڑائی بارے لوک گیتاں وچ مزاحمتی رنگ ملدا اے۔

سوانی ہووے یاں جناجدوں اوہ اپنے حق لئی لوکا کئی نال نہیں لڑسکد اتاں اوہ طعنیاں راہیں اپنی مزاحمت ظاہر کردا اے۔ جیہدیاں مثالیں خاندانی نظام وچ ودھیریاں ملدی یاں نیں۔ جدوں پنجاب اُتے انگریزاں نے قبضہ کیتا ایس مگروں پہلی عالمی جنگ تے دوجی وچ پنجاب دے لوکاں نوں فوج وچ بھرتی کیتا گیا۔ ایہہ اوہ دور سی جدوں نہ صرف پنجاب دا زراعت دا شعبہ تباہ ہو یا سگوں پنجاب دی سماجی حیاتی وچ رخنے پینا شروع ہو گیا۔ ایس معاشی تے سماجی رخنے دا اظہار لوک گیتاں وچ زبانی دی مزاحمت راہیں ملدا اے:

باگے وچ گھٹا کوئی نہ

آپ تے سپاہی بنیوں

میرے سر تے دوپٹا کوئی نہ (18)

لوک گیت ظاہری طور تے رومان پرورد سدے نیں پرایہناں اندر زنانیاں دیاں جذبیاں وچ دھندلی دھونی دی ہواڑ وی اے۔ پنجابی لوک ادب وچ نثر اندر مزاحمت دے مڈھ تے کچھو کڑ دا ویرا کیتاں دسد اے پئی لوک کہانیاں قیمتی ورثہ نیں جس راہیں قوم اندر موجود مزاحمت تے جیوندے ہون دا ثبوت لکھیا جاسکدا۔ پنجابی لوک کہانیاں اصل وچ پنجاب دے وسیب وچ موجود مسئلے تے اوہناں دے خلاف اُپاء دی داستان نیں جس اندر اندر لیاں تے باہر لیاں دونوں سازشاں نال پنجاب واسی لڑے۔ لوکاں دے وچکار لوک کہانیاں سینہ بہ سینہ اک پیڑھی توں دوجی پیڑھی تیک اپڑان دی ریت بنی۔ لوک

کہانیاں پنجابی ادب و احصہ بن گئیں۔ پروفیسر ڈاکٹر سعید خاور بھٹا ہوراں دیاں کتاباں کمال کہانی، بار کہانی، نابہ کہانی تے راج کہانی وچ پنجابی لوک کہانیاں دا پیش بہا خزانہ اے۔ ڈاکٹر عاصمہ قادری تے نسیم اختر ہوراں وی لوک کہانیاں دی بھال کیتی جہاں وچ لوک دانش دے نال نال لوکاں اندر موجود مزاحمت دی عکاسی وی اے۔ مزاحمت دا عمل تاریخی، سیاسی، مذہبی استحصال، اخلاقی پسماندگی، ثقافتی دھاڑ تے سماجی استحصال دے خلاف ملد اے۔ پنجابی لوک کہانیاں دے مطالعہ راہیں تاریخی تے سیاسی اُتار چڑھا پنجاب دے سورمیاں دی نابری دی داستان اے۔ ایس سلسلے وچ ”راجہ پورس“ دے ناں نال لوک کہانی ملدی اے جس وچ گل ایران دے بادشاہ دارا توں شروع ہوندی اے جنوں سکندر اعظم دا پیو فیلقوس ٹکے تار داسی جیہڑے سونے دے انڈیاں دے روپ وچ ہوندے سن۔ پرفیلقوس دے مرن مگروں اوس دے پُتر سکندر اعظم نے دارا نوں ٹکے تارن توں انکار کر دتا

ایس لوک کہانی وچ دارا دی دھی دا مزاحمتی رویہ دسد اے۔ سکندر اعظم نے ہند تے حملہ کیتا تاں اوس نوں راجہ پورس دا ساہمنہ کرنا پیا جیہڑا راجپوت ذات دا سورما سی۔ دونواں وچکار لڑائی ہوندی رہی سکندر نے پورس نوں ہتھیار سُٹن لئی آکھیا پر اوس نے پُتر دے مرن دے باوجود ہتھیار نہ سٹے۔ لڑ دیاں ہوئیاں پورس نوں سکندر اعظم نے قید کر لیا تے چھپھیا دس تیرے نال کیہ سلوک کراں۔ پورس نے آکھیا:

”جدد امیں جمیا ہاں ایہہ کنھئی کسے دشمن اگے جھکائی نہیں۔ زبان میری منہ دی عادی نہیں۔ توں اوہ سلوک کر جیویں بادشاہ بادشاہواں نال کردن۔“ (19)

”گامن سچیار“ لوک کہانی وچ گامن سچیار مزاحمتی کردار دے طور تے سامنے آیا۔ من، غازی خان دی فوج وچ بھرتی ہون لئی ڈیرا غازی خان گیا۔ اپڑ کے تھکیا ہار یا، بھگھا بھانا، کتور تے ڈٹھی ہوئی منجی تے سوں گیا۔ ایسے وچ اک کلوڑن وار پناہ لین لئی گامن سچیار دی منجی تھلے وڑ دا اے تے آخر گامن لگدونوں پھڑ لیا تے جیہڑے شاہی سپاہی بادشاہ دی روٹی لئی ککڑ پھڑن آئے اوہناں وچوں تاں نوں مار دتا۔ بادشاہ سلامت دے حکم تے گامن نوں جد دربار سدیا تے اوس جیہڑا بیان دتا اوس نال بادشاہ دیاں اکھاں کھل گئیاں۔ بادشاہ ظلم استحصال توں معافی منگ کے دین دی راہ تے ٹر پیا:

”نواب! میں تیریاں تعریفاں سُن کے، ارادہ ہا تیری فوج وچ میں بھرتی ہوواں۔ مینوں ایہہ پتہ کوئی نہ کہ چند خوشامد گویاں تیری کہانی بنائی ہوئی ہے کہ بندہ چنگا ہے۔ بندہ توں چنگا ہاؤں نہیں۔“ اکھے، ”اوہ کیویں؟“ اکھے، ”پرندہ ہک ہوا دے وچ اڈ کے روزی کما سکدا ہے۔ ہک کیڑا کلوڑا ہے۔ اوس کیڑے

دے مونہہ وچوں اوہ روزی کھس لوے، اوہدے جیڈاوی کوئی کمینہ ہے۔“ (20)

”فتح خاں موتیاں آلا“ لوک کہانی وچ رنجیت سنگھ دے دربار وچ ہون والیاں سازشاں دے خلاف مزاحمت نظر آؤندی اے۔ لوک کہانی ”احمد خان کھل“ وچ احمد خان کھل انگریزوں دے خلاف وطن دی آزادی لئی بھرپور مزاحمت کردا دسد اے۔ جدوں انگریز آئے، اوہناں نے جھامرے نوں تحصیل دادرجہ دتاتے بنگلہ گوگیرانوں ضلع بنادتا۔ جدوں انگریزوں آئے دس ورھے ہو گئے تاں اوہناں نے تھانے بنائے اپنا تسلط قائم کیتا۔ اوس وقت اک فتح شاہ سید کھٹھی بالا راجا دارہاشی سی۔ اوس کول سفید پھر والی گھوڑی بوہت چنگی سی، انگریزوں نے اوس کولوں گھوڑی منگی۔ فتح شاہ سید کھٹھی رائے احمد خان کھل کول آگیا اوس نے آکھیا پئی انگریز میتھوں گھوڑی منگدا اے۔ احمد خان نے اوس دی گھوڑی کول رکھ لئی۔ پر انگریز برکلی نوں جدوں پتہ لگا تاں اوس آکے گھوڑی کھول لئی۔ احمد خان کھل گھر نماز پڑھ رہیا سی اوس نوں جدوں پتہ لگاتے اوہ فوراً آیا اوس آکھیا جے کرسرکار چار ہزار گھوڑی آکھے تاں میں اوہ کھلو تے کھلو تے پیدا کرسکداں پر ایس گھوڑی نوں چھڈ دیوایہ ساڈے پیردی اے۔ پر برکلی نہ منیا تے گھوڑی لے گیا۔ آخر انگریزوں نے جدوں لوکاں نوں حدود ودھنگ کرنا شروع کیتا تاں احمد خان نے وٹواں تے کھلاں نوں بلایا تے صلاح مشورے نال آخر ایہ سارے اکٹھے ہو کے دریا پار کر کے گوگیرے والے بنگلے اپڑے تاں جے انگریزوں نوں ہٹایا جاوے پر انگریزوں نے توپ چلا دتی، جیہدے وچوں سو گولی اکٹھی نکلی سی۔ چار بندے مروا کے کھل تے وٹوڑ پئے۔ ایس ویلے احمد خان کھل دے لفظ مزاحمت نال بھرپور سن:

”احمد خان وٹوواں نوں آکھیا، ”دھی یاویوں! تسیں تاں گھوڑے ہو۔ تسیں آہدے

ہائے اسان سارنگ، وریام بھروانے مارے، لعل، کیرفتیانے مارے ہک تپکڑی

چھٹی ہے تے اوس توں چل پئے ہو۔“ اوہناں آکھیا، ”راء جی تھانیاں تے

ضلعیاں تے لڑائیاں نہیں ہوندیاں۔ توں اسانوں بار اچ کڈھ دے۔“ رب دا

حکم ہے تاں وٹوواں ہلک آکھیا، ”تلواریں اسیں بڑیاں مرسانیں۔“ (21)

”مرادفتیانہ“ لوک کہانی وچ انگریزوں دے خلاف آواز چکن والے پنجاب دے نمایاں کردار مرادفتیانہ دی نابری دی

گل کیتی گئی۔ جدوں انگریزوں نے رائے احمد خان نوں نماز پڑھدیاں گولی مار کے شہید کر دتاتے اوس ویلے مرادفتیانہ نے اوس دا

بدلہ لین لئی انگریزوں دے کچھ گھوڑی نسائی۔ انگریزوں نے ایتھوں دے سر کرداں بندیاں دے خلاف پرچے کٹوا دتے۔

جس ویلے اوہناں نے گرفتاری دے دتی تے سادات لوک (شیخو شریف والے سید، ست گھرے والے سید، محمد

غوث بالا پیر، فتح پور شریف والے) کٹھے ہوئے اوہناں انگریزوں نال معاملات طے کیتے پئی کسے طرحاں ایہہ پرچے معاف ہو جاوے۔ انگریزوں نے آکھیا پئی ایہہ ساڈی حکومت من لین۔ سانوں لکھ کے دے دین پئی ساری حیاتی انگریزوں دی حکومت رہوے گی۔ کھرلاں نے لکھ کے دے دتا تے سارے کھرل معاف ہو گئے پر جدوں مہر مردانوں آکھیا گیا تاں اوس دے لفظ مزاحمت نال بھرپور سن:

”مہر مراد بولیا“ ”شاہ صاحبان! تسیں سید ہو۔ اساڈا ایمان ہے آل نبی ﷺ
اولاد علی ہو۔ جے ایس موت نال نہ مرے تاں پھیرتاں اسیں نہیں نامردے۔
ایہہ تسیں سانوں پک دیویندے ہو۔“ ”نہیں جی۔ گل نفس ذائقۃ الموت۔ مرنا
تاں پک ہے۔“ مہر مراد آکھیا۔ ”مُر جی کارے لین دا کیا فائدہ۔ اج وی مرنا
تے کل وی مرجانا۔“ (22)

”جگدے خان کھرل“ لوک کہانی وچ رائے احمد خان کھرل شہید دے پوترے جگدے خان کھرل دی مزاحمت دکھائی گئی اے جیہڑی کدھرے مذہبی استحصال تے کدھرے انگریزوں دی ناجائز بھرتی دے خلاف اے۔ رائے جگدے خان نے انگریزوں نوں بھرتی دین توں انکار کر دتا، انگریز چپ کر رہیا۔ ایہہ گل چونہہ پاسے کھنڈ گئی جنے وی کمزور تے لاچار لوک سن اوہناں نے جھامرے آکے تن تن میل دے فاصلے تے تن ورھے تیک قیام کیتا تے انگریزوں او دھر دا رخ نہ کیتا۔

لوک کہانی ”سعد اللہ خان چنیوٹی“ وچ ایران دے دلی دربار اتے حملے دے خلاف بادشاہ شاہ جہاں دی مزاحمت سعد اللہ خان چنیوٹی تے سید عمر گے کرداروں راہیں ملدی اے۔ سعد اللہ خان چنیوٹی شاہ جہاں دے دربار دا معتبر سی جیہڑا بادشاہ نوں ہر مسئلے دا حل کدھ کے دیندا۔ دراصل ایران دے بادشاہ نے ہند تے چڑھائی کرن دی سوچی پہلاں تاں اوہناں نے اک چٹے رنگ دے کاغذ تے بوہڑ دے دُدھ نال لکھ کے خط گھلیا۔ جد بادشاہ شاہ جہاں کول خط اپڑیا اوس نوں کوئی نہ پڑھ سکیا سعد اللہ خان نے اک دیاں لکڑاں منگوا کے اک بالی تے اوس دے دُھویں وچ خط کیتا تاں پڑھیا گیا جس اتے لکھیا سی پئی اپنے چار جوان بھیج جیہڑے اوہناں نوں ہران نہیں تے دلی دادر بار ایران دے حملے پٹھ اے۔ بادشاہ نے تیر انداز، شطرنج باز تے چابک سوار منگوائے پر سبھ توں ماہر سعد اللہ خان چنیوٹی سی اوس دے حق فیصلہ ہو یا پر پہلوان کوئی نہ ملیا۔

”ایہہ نہیوں مریندا۔ آپ موت سزا ہونا ہیں۔“ اوس آکھیا، ”بھائی جان! دفاع
اسلام وچ جائز ہے۔ جے میں اوہ نہ ڈھاہیں تاں ہند تے حملہ ہو جاسی۔ کئی
جاناں ضائع ہو جاسن۔ جے کھو رمریوے تاں ملک بچ جاسی۔“ (23)

ایس گل اُتے سید الیاس اُٹھیا تے بھرانوں ہک نال لا کے اللہ تعالیٰ دے حوالے چا کیتا۔ سید عمر رات نوں پچھلے پہر عبادت کرداسی۔ اوس نے عبادت دے دوران شیر دی بھسک سنی اوس شیر نال گشتی کیتی۔ شیر نوں دھوبی چھٹ ماریا تاں اوہ بے ہوش ہو گیا تے اوس نوں دربار وچ لے آیا۔ بادشاہ ویکھیا تاں اوس نے سید الیاس دے بھرانوں پاس کر دتا تے سعد اللہ خان چنیوٹی تے سید عمر ایران گئے تے اوہناں دے ماہر تیر انداز شطرنج باز، چابک سوار تے پہلوان نال مقابلہ کیتا تے جت گئے آخر دلی ایران دے حملے توں بچ گیا۔ ایس کہانی وچ سیاسی تے مذہبی مزاحمت دسدی اے۔

چولستان دی لوک کہانی ”ڈہ فلاسفر“ وچ اجیہے تاریخی کرداراں دی گل کیتی گئی جہناں نے اپنی دھرتی دے لوکاں نوں اوہناں دی ہوند بارے شعور دین لئی مزاحمت کیتی۔ ایہہ مزاحمتی عمل اے کیوں جے جدوں وی کوئی باہروں حملہ آور کسے مقامی علاقے نوں اپنے قبضے وچ لینا چاہوے تاں مُلک دے پڑھے لکھے لوک مقامی حکمراناں تے لوکاں اندر اپنے علاقے نوں دوجے دی غلامی توں بچاؤن لئی شعور اگھاڑ دے نیں۔ بہر حال اوہناں دساں فلاسفر اں نے سکندر اعظم دی شرط موجب اوس دے سارے سوالاں دے جواب دے کے قید توں رہائی پالئی۔ ”محمود غزنوی دالشکرتے مرغابیاں“ لوک کہانی وچ ہندوؤاں دی سازش اے جیہڑے محمود غزنوی نوں دھوکے نال سومنات دا چھوٹا راہ دس لئی چولستان وچ کارِ موج گڑھ کولوں لنگھدے اوس تھاں لے گئے جتھوں بچ نکلتا بوہت مشکل سی۔ سپہ سالار کدی مایوس نہیں ہوندا۔ محمود غزنوی اپنی بصیرت تے سیانف نال ہندو راجیاں دے بنائے خطرناک منصوبے دے خلاف مزاحمت کر کے فوج نوں موت دے کھوہ وچوں کڈھ لیا۔ کہانی اندر سیاسی مزاحمت نظر آؤندی اے۔ پنجابی لوک کہانیاں اندر جتھے سیاسی مزاحمت دسدی اے او تھے ثقافتی دھاڑ دے خلاف وی پنجابیاں دی بھرپور مزاحمت اے۔ ایس حوالے نال لوک کہانی ”راء صاحب بھٹی“ وچ رنجیت سنگھ دے دور وچ اک سوانی دی پنجاب دی ثقافت اُتے دھاڑ کرن والیاں دے خلاف مزاحمت داروِیہ دسدی اے۔ درحقیقت ایس کہانی وچ تاریخ وچ سیاسی لہا چڑھا دے نال سوانی دی اپنی پنجابی ثقافت اُتے دھاڑ دے خلاف مزاحمت دسدی اے۔

لوک کہانی ”فتح خان بھچر“ وچ پنجابی ثقافت دے حوالے نال سوانی دا مزاحمتی رویہ اے۔ ایس لوک کہانی وچ دو چڈھ بھراواں دا ذکر اے۔ کہانی وچ اک سوانی دی اپنے گھر والے تے اولاد نال وفا موجود اے۔ جس پاروں اوہ دُنیا دی ہر طاقت نال لڑ سکدی اے۔ ایس لوک کہانی وچ ’مالی وٹو‘ نے اپنی پنجابی ثقافت اُتے دھاڑ کرن والے نواب دے خلاف مزاحمت کیتی اوس نوں مارتا پر اپنی منگ اوس دے حوالے نہیں کیتی۔ منکھی جیون وچ مذہب بنیادی اہمیت رکھدا اے جس دی نیہہ اُتے اُسریا سماجی نظام لوکاں وچ امن تے سکون پیدا کردا اے۔ پر مفاد پرست لوک مذہب دے نال اُتے لوکاں دا

استحصال کر دے نہیں۔ پاکستانی پنجابی لوک کہانیاں وچ مذہب دے ناں اُتے سیاست کرن والیاں دے خلاف مزاحمتی روئیہ لہجہ اے۔ ”تخی خان خواص“ لوک کہانی وچ دکن دے قلعے بُرہان پُر دے نواب شیر خان لودھی دے پُتر ’خان خواص‘ دی سیاسی تے مذہبی استحصال دے خلاف مزاحمت ایس طرحاں نظر بندی اے:

”خان خواص آکھیا، ”جیہڑا رسولی سلام ہے، اوہ میں ساریاں مسلماناں نوں
 کیتا ہے۔ جیہڑا تیرا سلام ہے، ایہہ شرک۔ تینوں کیوں جھُکاں؟ بادشاہ آکھیا،
 ”مُڑ جھروکے چوں لگھ۔“ ہک چھوٹا دروازہ بادشاہاں بنوایا ہوندا ہائی یا کی ایتھوں
 لگھن۔ جھک کے لگھن۔ خان خواص پہلے لتاں چاں لگھائیاں ہین، مُڑ سر۔
 لت کرنی بادشاہ آل جُرم ہا۔ جلا دنوں اوس حکم دتا ہے، ”سر اڈا دے۔“ ماری ہے
 تلوار۔ ہک واری زبان چوں کلمہ نکلیا ہے۔ سر چچی کے دور جا پیا ہے۔“ (24)

ایس ظلم دے خلاف مزاحمت کر دے بھٹ اوس دے پُتر تے بیوی نے خود کشی کر لئی بھٹ دی دھی نے بادشاہ نوں
 دربار وچ سبھ دے سامنے قتل کر دتا۔ ایس کہانی وچ تخی خان خواص اک مزاحمتی کردار دے طور تے سامنے آیا جیہڑا سیاست
 دے ناں اُتے مذہب نوں ورتن والیاں دے خلاف مزاحمت کر دیاں قتل ہو گیا۔

دُنیا دھر سماج مُنکھی جیون وچ جین دیوتے جیودے اصول اُتے حیاتی دے قانون بناؤندا اے۔ پر جے کراہیں وچ
 اُچ بچ تے کافی ونڈ دار لا ہو جاوے تاں سماج وچ مسئلہ جنم لیندے نیں لوکاں نوں حق توں وانجیا جاوے تاں اوہ سماجی استحصال
 تے ونڈ دے خلاف مزاحمت کر دی اے۔ ایس حوالے نال پنجابی لوک کہانیاں وچ مزاحمت دا بھرپور رنگ موجود اے۔ لوک
 کہانی ”جکھتیار ہرل“ سماجی استحصال تے طبقاتی ونڈ دے خلاف مزاحمت اے۔ جکھتیار لڑائی لئی اگے ہو یا۔ جکھتیار ہرل
 بوہت بہادر سورمائی پراوس اندر مزاحمت دے نال نال بندے دی سیہان وی سی۔ ”نور، کندر دا سپرا“ ایس لوک کہانی وچ
 نور، کندر دا سپرا اک بہادر نوجوان سی جیہڑا آخر وقت تک لڑیا۔ درحقیقت ایس لوک کہانی وچ نفسیاتی مزاحمت دے نال نال
 سماجی مزاحمت وی دسدی اے۔ ڈاکٹر عاصمہ قادری ہوراں دی پنچم دے ۲۰۰۷ء دے ۶ تے ۷ پر اگے اندر شامل لوک کہانی
 مزاحمت دا عنصر موجود اے۔ جس اندر اخلاقی پسماندگی دے خلاف مزاحمت نظر آؤندی اے۔ درج اے:

”اوس پوشاک وزیر والی پائی گھوڑے تے چڑھ گیا تلوار اوہدے ہتھیں..... اوس
 آکھیا وزیر نوں، ”ہُن میں تیرا سر لاہناں توں گل کرتوں کدوں آیا ایں۔“ (25)

آخر وزیر نے معافی منگی۔ سُر تا اوس وزیر نوں بادشاہ کول لیا یا تاں بادشاہ نے آکھیا ایہ وزیر تینوں منع کیتا سی۔ نہ

توں ایہدے مگر جاندوں نہ تیری اپنی نموشی ہوندی۔ اخلاقی قدراں کسے وی قوم دازیورنیں جدوں اوہناں نوں تباہ کیتا جاندا اے تاں لوکاں اندر مزاحمت جنم لیندی اے۔ ایس سلسلے وچ پروفیسر ڈاکٹر عاصمہ قادری ہوراں نے کجھ لوک کہانیاں مُراد خاں ہوراں کو لوں سُنیاں تے لکھیاں جیہڑیاں پنجم رسالہ وچ چھپدیاں رہیاں۔ اوہناں دی پہلی لوک کہانی ۲۰۰۷ء وچ پنجم دے پنجویں پراگے وچ چھپی۔ ایہناں دیاں کہانیاں وچ مزاحمتی رنگ نمایاں اے۔ ایس لوک کہانی وچ اک سوانی نے اپنی عزت بچاؤن لئی اخلاقی پسماندگی دے خلاف مزاحمت کیتی تے آخر بادشاہ اوس نوں بھین من لیا۔ ”گا لہے کوں لعل ملیا“ لوک کہانی وچ غریب روہیلے نوں کدھروں لعل ملیا۔ اوس لعل نوں پتھر جان کے کھوتے دے گل وچ پادتا۔ اک جوہری نے لعل پچھان کے اوس دامل سورپے روہیلے نوں دتا۔ جوہری نے لعل نوں لچائی اکھنال ویکھیا تاں لعل جس بولیا اوس توں دنیا دی ہر شے دی ہوند تے حق بارے مزاحمت دتی:

”نظر شناس دے ہتھیں میڈی اے نا قدری جوتیں میکوں ایڈے سستے مُل خرید
چا کیتے، میڈا وجود ایس ڈکھ کوں برداشت نہیں کر سگدا۔ لعل بس ایہو کجھ آکھیا
اتے ہکے ویلے پھٹ کراہیں ٹوٹے ٹوٹے تھی گیا اتے سُنارے شودے دی تلی
خالی دی خالی رہ گئی۔“ (26)

کہانی وچ جوہری دی اخلاقی پسماندگی دے خلاف مزاحمت اے جیہڑا لالچ وچ آکے اک بھولے بندے کو لوں گھٹ پیسیاں نال لعل خریدیا۔ ”بھیڈ دی فریاد“ کہانی وچ بھید دی فریاد تے جذبات دی عکاسی کیتی گئی۔ ایس کہانی وچ لالچ دے حوالے نال اخلاقی پسماندگی دے خلاف مزاحمت اے۔ ”شیر تے جٹ دی سنگت“ لوک کہانی وچ شیر تے جٹ دی دوستی راہیں اخلاقی پسماندگی دے خلاف مزاحمت اے۔ شیر راہیں اخلاقی پسماندگی دے خلاف مزاحمت دکھائی گئی۔ ”کیا مراد شاہ مر گیا ہے“ لوک کہانی وچ روہی دے واسی مراد شاہ دے انصاف نوں علامت بنایا گیا۔ اوس دے دور اندر جے کر کوئی نکی توں نکی غلطی کرداتاں گرفتار کر لیا جاندا۔ ایہو کارن سی کوئی غلط کم نہیں کرداسی۔

ڈاکٹر عاصمہ قادری ہوراں دی لوک کہانی میاں سلطان ولد مُراد قوم حجام دو حصیاں (میاں سلطان ولد مُراد قوم حجام (۱) تے میاں سلطان ولد مُراد قوم حجام (۲) وچ لکھی گئی اے۔ ایس کہانی اندر میاں سلطان ولد مُراد (عمر ۱۱۳ اور ۱۱۴) نے نکلیاں نکلیاں کہانیاں بیان کیتاں نیں۔ جیہڑیاں دانائی نال بھرپور نیں تے ایہناں اندر حقیقت تے بھلیائی دیاں گلاں وی نیں۔ کہانی وچ تند وروالی مائی دے وچکار مکالمہ مزاحمت نوں ظاہر کردا اے:

”اوس آکھیا، ”مائی میں تینوں کنک دا آٹا دتا میتھوں سکدیاں لہیا توں مینوں

باجرہ چا دتا“۔ (27)

اوس بندے دی اخلاقی پسماندگی دے خلاف مزاحمت پاروں مائی نے اوس نوں آٹا دے دتا تے اپنے مونگر واپس لے لئے۔ پنجابی لوک ادب دے مطالعے توں پتہ لگدا اے پئی لوک گیتاں وانگ لوک کہانیاں وچ وی پنجاب دی تاریخ اندر سیاسی اُتار چڑھا پاروں جنم لین والے مسئلے دے خلاف تاریخ کر داراں دی مزاحمت موجود اے۔ درحقیقت ایہ مزاحمت اندر لے تے باہر لے سازشی عناصر دے خلاف نظر آؤندی اے۔ ایس حقیقت توں انکار نہیں کیتا سکد اپنی پنجابی لوک کہانیاں، پنجابی مزاحمتی نثر دامنڈ ہلا روپ نہیں جہاں وچ پنجاب دے وسنیکاں دی اپنی ثقافت تے دھرتی نوں باہر لے دھاڑیاں دے قبضے توں بچاؤن لئی جنگ کرن دی اک داستان موجود اے۔ پنجاب واسی گنتری وچ تھوڑے ہون دے باوجود اپنی ہمت، بہادری تے نیک نامی پاروں وڈیاں وڈیاں لشکراں نال کھیہ پئے تے اپنے ملک دی حفاظت کردیاں شہید ہوئے۔ پنجابی لوک کہانیاں وچ موجود مزاحمت پنجاب واسیاں دی سچی تے خالص آواز اے جیہڑی مذہبی استحصالی روئے، اخلاقی پسماندگی، ثقافتی دھاڑ تے سماجی استحصال تے وٹد دے خلاف اے۔

حوالے

- 1- اسلم رانا، ڈاکٹر، پنجابی لوک ادب اُتے اسلامی اثرات (مضمون)، سعید بھٹا، سانجھ وچار (مرتب)، لاہور: اے ایچ پبلشرز، 1997ء، ص 38-39
- 2- محمد لطیف، سید، تاریخ پنجابی، لاہور: گوہر پبلشرز، س ن، ص 88-89
- 3- اقبال صلاح الدین، تاریخ پنجاب، لاہور: عزیز پبلشرز، 1988ء، ص 320
- 4- نوید شہزاد، ڈاکٹر، جنگ آزادی، لاہور: مرکز مطالعات جنوبی ایشیا پنجاب یونیورسٹی، 2008ء، ص 31-32
- 5- شارب، پروفیسر، کنیں بُندے، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1984ء، ص 244
- 6- اے ڈی اعجاز، کال بلییدی، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1983ء، ص 132
- 7- سرفراز حسین قاضی، ڈاکٹر، پنجابی لوک گیتاں دافنی تجزیہ، لاہور: عزیز پبلشرز، 1986ء، ص 135
- 8- ادہی، ص 135-136

- 9- افضل پرویز، بن پھلوا ری، اسلام آباد: ادارہ ثقافت پاکستان، 1973ء، ص 197
- 10- سیف الرحمن ڈار، ڈاکٹر، جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 78
- 11- پنجابی لوک گیتاں دافنی تجزیہ، ص 139
- 12- اوہی، ص 140
- 13- اوہی، ص 137
- 14- اوہی، ص 138
- 15- تنویر بخاری، ماہیا (فن تے ہنر)، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1988ء، ص 169
- 16- اوہی، ص 176
- 17- جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ص 156
- 18- ماہیر (فن تے ہنر)، ص 234
- 19- سعید بھٹا، کمال کہانی، لاہور: سانجھ پبلی کیشنز، دوجی وار، 2015ء، ص 34-35
- 20- اوہی، ص 75
- 21- سعید بھٹہ، ناہر کہانی، لاہور: سانجھ پبلی کیشنز، 2010ء، ص 37
- 22- اوہی، ص 58
- 23- اوہی، ص 58
- 24- سعید بھٹہ، راج کہانی، لاہور: سانجھ پبلی کیشنز، 2010ء، ص 87، 88
- 25- سعید بھٹا، بار کہانی، لاہور: سانجھ پبلی کیشنز، 2011ء، ص 21
- 26- عاصمہ قادری، لوک کہانی، مشمولہ پنجم، لاہور: سچیت کتاب گھر پراگا، 2007ء، ص 61
- 27- نسیم اختر (مترجم) چولستانی لوک کہانیاں، لاہور: بیکن بکس، 2009ء، ص 32